
»*Filios... et adoptiones faciunt*«

Az örökbefogadás a római jogban

PÉTER ORSOLYA MÁRTA*

hatályos jogunkban a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény 46. §-a a következőképpen határozza meg az örökbefogadás célját: „Az örökbefogadás célja az, hogy az örökbefogadó, valamint annak rokonai és az örökbefogadott között családi kapcsolatot létesítsen és elsősorban az olyan kiskorúak családi nevelését biztosítsa, akiknek szülei nem élnek, vagy akiket szüleik megfelelően nevelni nem képesek.” Azon felismerés alapján, hogy a gyermekek fejlődését legjobban a harmonikus családi környezet képes biztosítani, a jogalkotó az ilyen kötelékben nem élő kiskorúak részére a jog segítségével kísérli meg létrehozni e közösséget. Bár a gyermek fenti érdeke kiemelkedően fontos, természetesen az örökbefogadó személynek is érdeke fűződik az örökbefogadás lebonyolításához; ez az alapvetően érzelmi érdek a gyermek iránti vágy.¹ E motívumok már a régi Rómában zajló örökbefogadások kapcsán is felbukkantak, mindazonáltal jelentős különbségek mutatkoznak a hajdani, valamint a modern kori örökbefogadási eljárások között.

1. Az örökbefogadás céljai

Egy római család tagjává természetes úton az a személy válhatott, aki az adott *familia* férfitagja (maga a *pater familias* vagy bármelyik *filius familias*) által kötött törvényes házasságban fogant, majd élve és épen megszületett. Emellett azonban a római jog az archaikus időktől kezdődően biztosította a lehetőséget arra is, hogy valaki mesterséges, jogi úton léphessen be egy adott *familia* tagjai közé, azaz a római jog ismerte és szabályozta az örökbefogadás intézményét. A klasszikus jogtudós Gaius szavai szerint:

Gaius *Institutiones* 1.97.

Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum et hi, quos adoptamus.

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék.

¹ Az örökbefogadás mai szabályozásáról és említett céljairól lásd: *A családjogi törvény magyarázata* (szerk. Sári Péterné Vass Margit), Budapest, KJK Kerszöv, 2002, 766-776. o.

Azonban nemcsak a természetes gyermekeink vannak potestasunk alatt, mint fentebb mondtuk, hanem azok is, akiket örökbe fogadtunk.²

A Kr. u. II-III. században működő jogtudósok hangsúlyozzák, hogy az *adoptio* összefoglaló, általánosító elnevezés, mely az örökbefogadásnak két válfaját takarja: az egyik az *adrogatio*, a másik pedig a szűkebb értelemben vett *adoptio*. A Kr. u. III. század közepén tevékenykedő Herennius Modestinus meghatározását idézve:³

D. 1.7.1. Modestinus *libro secundo regularum*

Filios familias non solum natura, verum et adoptiones faciunt. 1. Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur, quarum altera adoptio similiter dicitur, altera adrogatio. Adoptantur filii familias, adrogantur qui sui iuris sunt.

Nem csak a Természet teremti a hatalomalatti családfiúkat, hanem az örökbefogadás is. 1. Az *adoptio* valójában általános elnevezés, és az örökbefogadás két fajtáját foglalja magában, amelyek közül az egyiket hasonlóképpen *adoptio*-nak, a másikat *adrogatio*-nak nevezzük. A hatalomalatti családfiúkat adoptáljuk, az önjogúakat *arrogatio* útján fogadjuk örökbe.⁴

A klasszikus kor jogtudósai egyetértenek továbbá abban, hogy az örökbefogadás mindkét módjának azonosak a céljai. Mivel az örökbefogadás mesterséges lemenő-felmenő rokoni kapcsolatot keletkeztet örökbefogadó és örökbefogadott között, melyet a jog a természetes, vérrokoni kapcsolattal egyenértékűnek ítél, a római kori forráshelyek már a kezdet kezdetétől fogva arról tanúskodnak, hogy az *adrogatio*, illetve az *adoptio* elsődleges rendeltetése az volt, hogy leszármazotthoz, ezen belül elsősorban fiúgyermekhez juttassa a gyermektelen, rendszerint már idős *pater familias*-okat.⁵ Az örökbefogadást követően e családfelek már bízhattak abban, hogy az újonnan a családba került *filiius* továbbviszi a családi nevet, gondoskodik a *sacra familiaria* folyamatos teljesítéséről, továbbá örökösként megőrzi és gyarapítja a családi vagyont.

Az örökbefogadás e rendeltetését legkorábbi forrásként tanúsítják a hozzávetőlegesen Kr. e. 250 és 184 között élt római komédiaszerző, Titus Maccius Plautus művei, akinek több színdarabjában a szereplők valamelyike – rendszerint idős, gazdag és gyermektelen polgár – ilyen módon gondoskodik nevének és vagyonának megőrzéséről.⁶ A *Menaechmi* („Az ikrek”) egyik főszereplőjét, egy

² Gaius *institúciói*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. Brósz Róbert fordítása.

³ Ugyanígy D. 1.7.2. (Gaius *libro primo institutionum*); Gaius *Inst.* 1.98.; *Tituli ex corpore Ulpiani* 8.2.

⁴ A fordító nevének megjelölését nem tartalmazó forráshelyeket a szerző fordította magyar nyelvre.

⁵ Az örökbefogadás ezen céljáról lásd Guido Donatuti: *Contibuti allo studio dell'adrogatio impuberis*, *BIDR* 3 (1961), 127-198. o., különösen a 128-129. oldalakat; Weiss Emília: *Az örökbefogadás néhány társadalmi és jogi kérdése*, *Magyar Tudomány* 42/2 (1997), 180-192. o., különösen a 180. oldalt; Lucia Beltrami: *Il sangue degli antenati. Stirpe, adulterio e figli senza padre nella cultura romana*, Bari, Edipuglia, 1998, 36. o.; Jane F. Gardner: *Family and Familia in Roman Law and Life*, Oxford, 1998, 116-119. o.

⁶ A Plautus komédiáiban megjelenő családmodellről és az örökbefogadásról lásd N.J. Lowe: *The Classical Plot and the Invention of Western Narrative*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2004, 192-194. o.; Hugh Lindsay: *Adoption in the Roman World*, Cambridge, The Cambridge

ikerpár egyikét kisgyermekkorában apja magával vitte üzleti útjára, a városi forgatagban azonban a kisleány elveszett. Egy Epidamnusból származó, gazdag és gyermektelen kereskedő magával vitte a talált gyermeket, örökbe fogadta, később gazdag hozománnyal rendelkező feleséget talált neki, végül pedig minden vagyonának örökösévé tette őt. A prólógus szavai szerint:

Plautus *Menaechmi* 57-62.

*Epidamniensis ille, quem dudum dixeram, /geminum illum puerum
qui surrupuit alterum, /ei liberorum, nisi divitiae, nil erat: / adoptat
illum puerum surrupticium /sibi filium eique uxorem dotatam
dedit, / eumque heredem fecit, quom ipse obiit diem.*

Az epidamnusi kalmár, akiről imént /beszéltem, aki ellopta a gyermeket, / gyermektelen volt s éppen nem vagyontalan. / Örökbevette hát az ellopott fiút, / és nagyhozományu asszonyt is szerzett neki, / s mikor meghalt, ráhagyta minden vagyonát.⁷

A *Poenulus* című komédia szintén hasonló fordulattal kezdődik: az Agorastocles nevű főszereplőt gyermekkorában elrabolták, majd eladták egy idős, gazdag, gyermekre vágyó, de nőgyűlölő férfinak, aki a kisleányt örökbe fogadta, és minden vagyonának örökösévé tette. A Plautus kortársaként tevékenykedő Publius Terentius Afer *Adelphoe* („Testvérek”) című színdarabjában az idős Micio maga meséli el életét: nem házasodott meg, gyermektelen maradt, míg testvérbátyja:

Terentius *Adelphoe* 54-57

*... uxorem duxit, nati filii / duo: inde ego hunc maiorem adoptavi
mihi: / eduxi a paruolo, habui, amavi pro meo; / in eo me oblecto:
solum id est carum mihi*

... megnősült; két fia van; az idősbiket / fiamúl örökbe tőlök átvevém, / kicsiny korától én neveltem, úgy / néztem, szerettem, mint a magam fiát.⁸

Plautus és Terentius művei mellett további értékes forrásként szolgál Marcus Tullius Cicero egyik – a későbbiekben még részletesebben bemutatandó – beszéde (*De domo sua*). E szónoklatban Cicero kétségbe vonta, hogy hírhedt politikai ellenfele, Clodius érvényesen fogadtatta magát örökbe a plebejusi származású Publius Fonteiuszal, érvei között pedig azt is felsorakoztatta, hogy a kérdéses *adrogatio* nem felelt meg az örökbefogadás elfogadott szabályainak és céljainak:

Cicero *De domo sua* 35.

*Non aetas eius qui adoptabat est quaesita, ut in Cn. Aufidio, M.
Pupio quorum uterque nostra memoria summa senectute alter*

University Press, 2009, 138-143. o. A görög-római komédiáírók kedvelt fogásként alkalmazták a főszereplők identitásának bizonytalanságát (amit pl. egy gyermek kitétele, elvesztése vagy örökbefogadása okozott), továbbá az ebből fakadó bonyodalmakat, végül pedig az elveszettek hitt családtagok egymásra találását. A komédia történetességének e sajátosságáról lásd Alison Sharrock: *Reading Roman Comedy. Poetics and Playfulness in Plautus and Terence*, Cambridge, The Cambridge University Press, 2009, 44. o.

⁷ *Az ikrek. Titus Maccius Plautus vígjátékai I*, Budapest, Magyar Helikon, 1977, fordította Devecseri Gábor.

⁸ *Testvérek. Publius Terentius Afer vígjátékai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1895, fordította Kis Sándor.

Oresten, alter Pisonem adoptavit, quas adoptiones sicut alias innumerabilis hereditates nominis pecuniae sacrorum secutae sunt. Nem tudakolták az örökbefogadó életkorát úgy, ahogyan az Cnaeus Aufidius és Marcus Pupius esetében történt, akik mindnyájunk emlékezete szerint előrehaladott öregkorukban fogadtak örökbe, az egyik Orestes-t, a másik Piso-t; és ezeket az örökbefogadásokat – mint megszámlálhatatlanul sok más örökbefogadást – követte a név, a családi vagyon és a családi istenek kultuszának átszállása.

A Cicero által megnevezett alapértékek (a név, a családi vagyon és a családi istenek kultuszának folytatása) évszázadok múltával gyakorlatilag változatlanul köszönnek vissza a *Historia Augusta* egyik életrajzában (*Aurelianus* 14.7). A Flavius Vopiscus néven említett életrajzíró megörökíti, hogy a Kr. u. 270 és 275 között uralkodó Aurelianus császárt elődje, Valerianus engedélyével *adrogatio* révén örökbe fogadta egy Ulpius Crinitus nevű polgár, aki – Vopiscus feljegyzése szerint – a következő szavakkal kérelmezte a császár beleegyezését Aurelianus örökbefogadásához:

Scriptores Historiae Augustae *Aurelianus* 14.7.

Iube igitur ut lege agatur, sitque Aurelianus heres sacrorum, nominis et bonorum totiusque iuris Ulpio Crinito iam consulari viro, ipse actutum te iudice consularis.

Így rendeld el azután, hogy a törvényes út bejárásával Aurelianus legyen a már consuli rangú Ulpius Crinitus örököse, aki a te döntésed alapján lesz consuli rangú. Ő legyen örököse a családi szentségeknek, a vagyonnak és minden jognak.⁹

A célok azonosságán túl az *adrogatio* és a szűkebb értelemben vett *adoptio* egyéb vonatkozásai – így a megkívánt előfeltételek, a joghatások, továbbá maguk az eljárási szabályok – azonban jelentős eltéréseket mutatnak. *Adrogatio* révén csakis önjogú személyt lehetett örökbe fogadni, míg a szűkebb értelemben vett *adoptio* útján hatalomalatti, *alieni iuris* személy került az örökbefogadó családfő *patria potestas*-a alá. Az *adrogatio* eredeti alakjában a *curia*-k szerint összehívott népgyűlés színe előtt és jóváhagyásával zajlott¹⁰, a szűkebb értelemben vett *adoptio* a magisztrátus színe előtt folyt. Ezen túl az *adrogatio* alapvető kihatással volt az örökbefogadott jogállapotára, hiszen az illető *sui iuris*, önjogú személyből hatalomalattivá vált; a szűkebb értelemben vett *adoptio* esetén az örökbefogadott ugyan megőrizte *alieni iuris* jogállapotát, viszont kivált eredeti agnát családjá kötelekéből, és az örökbefogadó *agnatio*-jának tagjává lett.¹¹

⁹ *Császárok története* (Historia Augusta), Debrecen, Multiplex Média, 2003, Szűcs Gábor fordítása.

¹⁰ Az *arrogatio* emiatt bizonyos forráshelyeken *adoptio per populum*, illetve *adoptio populi auctoritate* elnevezéssel szerepel. *Adoptio per populum*: Gaius *Inst.* 1.100.; 1.101.; *Tituli ex corpore Ulpiani* 8.2. *Adoptio populi auctoritate*: Gaius *Inst.* 1.98.

¹¹ A rokoni kapcsolatok ezen rendszeréről lásd többek között Péter Orsolya Márta: „*Familiam dicimus plures personas...*” A római család és rokonság alapfogalmai a klasszikus római jogban, *Jogtörténeti Szemle* 2009/2, <http://jesz.ajk.elte.hu/peter38.mht>

2. Az adrogatio

A források alapján egyértelműnek tűnik, hogy az örökbefogadás két módja közül az *adrogatio* a régebbi, melynek eredete a XII táblás törvények korát megelőző, archaikus korra vezethető vissza.¹² Az eljárás mindkét főszereplőjének, azaz az örökbefogadónak és az örökbefogadandónak egyaránt önálló férfinak kellett lennie, az *adrogatio* lebonyolítását követően pedig az örökbefogadott – mintegy törvényesen született fiúgyermekként, az ő eddigi hatalma alatt álló összes családtagjaival együtt – bekerült az örökbefogadó *familia*-jába. Az *adrogatio* ezen joghatását hangsúlyozza az alábbi Gaius-szöveghely¹³:

Gaius *Institutiones* 1.107.

Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes.

A nép hozzájárulásával végbemenő örökbefogadásnak a sajátossága, hogy ha az, akinek gyermekei állnak az ő potestasa alatt, örökbe fogadtatja magát, nemcsak ő maga kerül az örökbefogadó potestasa alá, hanem az ő gyermekei is ugyanannak a potestasa alá kerülnek, mint unokák.¹⁴

Az örökbefogadás ezen válfajának komoly kihatásai voltak a teljes római társadalmi és politikai életre, hiszen lebonyolítását követően megszűnt a római társadalom alapegységét képező *familia*-k egyike, mely beolvadt egy másik családi közösségbe. E következmény súlyosságára való tekintettel az *adrogatio* gyakorlását nem bízták kizárólagosan a családfőkre, hanem az eljárásnak ünnepélyes formában, eredetileg csak Rómában, mint helyszínen,¹⁵ a római polgárok legrégebbi eredetű népgyűlése (a *comitia curiata*) előtt kellett végbemennie; *adrogatio* esetén a népgyűlésen a *pontifex maximus* elnökölt. Az örökbefogadás engedélyezéséről tehát a római polgárok közössége döntött.

Az eljárás leírását két szöveghely, Gaius *Institutiones*-ének, továbbá a Kr. u. II. század második felében tevékenykedő Aulus Gellius *Noctes Atticae*-jének egy-egy részlete tartalmazza.

¹² A kérdéstről lásd többek között Vincenzo Arangio-Ruiz: *Istituzioni di diritto romano*⁹, Napoli, Jovene, 1947, 466. o.; Carlo Castello: Il problema evolutivo della „adrogatio”, *SDHI* 33 (1967), 129-162. o., különösen a 130. o.; Marijan Horvat: Les aspects sociaux de l'adrogation et de l'adoption à Rome, in: *Studi in onore di Giuseppe Grosso VI*, Torino, Giappichelli, 1974, 45-53. o., különösen a 47. o.; Bernardo Albanese: *Le persone nel diritto privato romano*, Palermo, Montaina, 1979, 221-223. o.; Carmela Russo Ruggieri: La datio in adoptionem. *Origine, regime giuridico e riflessi politico-sociali in età repubblicana ed imperiale*, Milano, Giuffrè, 1990, 56. o.

¹³ Ugyanígy D.1.7.2.2 (Gaius *libro primo institutionum*), D.4.5.3. *pr.* (Paulus *libro undecimo ad edictum*) D.1.7.40. *pr.* (Modestinus *libro primo differentiarum*).

¹⁴ Brósz Róbert fordítása.

¹⁵ Gaius *Inst.* 1.100. A *comitia curiata*-t Rómán kívüli helyszínen nem lehetett összehívni; lásd Liv. 5.52.15.; Varro *De lingua latina* 5.155. Az örökbefogadás eljárási kérdéseire nézve lásd Lindsay: i.m. 62-78. o.

Gaius *Institutiones* 1.99.

Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat.

A nép hozzájárulásával fogadjuk örökbe azokat, akik önjogúak. Az örökbefogadásnak ezt a fajtáját adrogationak nevezik, mivelhogy azt, aki örökbe fogad, megkérdezik (rogatur), azaz felhívják nyilatkozattételre, vajon akarja-e, hogy az, akit örökbe fogadni akar, jogszerűen a fia legyen. Azt is, akit örökbe fogadnak, megkérdezik, hogy tűri-e azt, hogy ez történjen vele. A népet is megkérdezik, hogy elrendeli-e mindezt.¹⁶

A Gaius által megörökített szabályokat kiegészíti Gellius részletes leírása:

Aulus Gellius *Noctes Atticae* 5.19.

4. *Adrogantur hi, qui, cum sui iuris sunt, in alienam sese potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt.* 5. *Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur,* 6 *nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae "curiata" appellantur, aetasque eius, qui adrogare vult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiosae adpetita sint, consideratur, iusque iurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur.* 7. *Sed adrogari non potest, nisi iam vesticeps.* 8. *"Adrogatio" autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit.* 9. *Eius rogationis verba haec sunt: "Velitis, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset, utique ei vitae necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. Haec ita, uti dixi, ita vos, Quirites, rogo."*

4. *Adrogatio* révén az önjogú személyeket fogadják örökbe, akik saját magukat, saját elhatározásuk alapján egy másik személy hatalmába adják. 5. Az *adrogatio*-kat azonban nem megdölgondolatlanul, és nem vizsgálat nélkül folytatják le. 6. Mert a *pontifex*-ek irányításával összehívják a "*comitia curiata*"-nak nevezett népgyűlést, majd kivizsgálják, hogy az örökbe fogadni szándékozó személyt életkora nem teszi-e inkább alkalmassá a természetes gyermeknemzésre; ügyelnek arra, nehogy az örökbefogadandó személy vagyonát <az örökbefogadó> ellenséges szándékkal próbálja megszerezni, az örökbefogadás során pedig azt a szent és ünnepélyes esküszöveget kell elmondani, amit még Quintus Mucius *pontifex maximus* alkotott meg. 7. Csak olyan személyt lehet *adrogatio* útján örökbe fogadni,

¹⁶ Brósz Róbert fordítása.

aki már férfitógát viselhet. 8. Az *adrogatio*-t pedig azért nevezik így, mert az örökbefogadandó személy a nép megkérdezése (*rogatio*) révén kerül át egy másik családba. 9. A *rogatio* szövege pedig a következő: "Akarjátok és megparancsoljátok-e, hogy Lucius Valerius jogszerűen és törvényesen fiává váljon Lucius Titius-nak, mintha csak ettől az apától és anyától született volna, valamint hogy Titius élet és halál feletti olyan hatalmat nyerjen Valerius felett, mint ami az apákat fiaik felett illeti meg? Ahogyan mondtam, ezennel ezt kérdezem tőletek, római polgárok."

Mint a fentiek is tükrözik, a tényleges *adrogatio*-t hosszadalmas vizsgálat előzte meg,¹⁷ aminek egyik célja az volt, hogy meggyőződhessenek az örökbe fogadni kívánó *pater familias* életkoráról, valamint arról, hogy vajon képes-e még természetes úton gyermeket nemzeni.

Úgy tűnik, hogy a *pontifex*-ek gyakorlatában az örökbe fogadni kívánó családfő előrehaladott életkora előnyt jelentett a kedvező döntés meghozatala szempontjából. Az *adrogatio* ezen vetületére vonatkozó, fontos forrásként szolgál Marcus Tullius Cicero egyik, a korábbiakban már idézett beszéde (*De domo sua*)¹⁸, melyet a Palatinus-dombon található házhelyének visszaszerzése érdekében mondott el a *pontifex*-ek kollégiuma előtt. Miután Kr. e. 58-ban Cicerót száműzetésbe küldték, nagy politikai ellenfele, Publius Clodius Pulcher leromboltatta Cicero házát, majd a területet az isteneknek ajánlotta és ott szobrot emelt Libertas istennőnek. Kr. e. 57-ben Cicero visszatért a száműzetésből, és hamarosan a *pontifex*-ek kollégiumához fordult a telek visszaszerzése érdekében. Érvei között szerepelt az, hogy Clodius jogtalanul töltött be néptribuni tisztséget, őt szintén jogellenesen küldte száműzetésbe, következésképpen a *consecratio* sem lehetett érvényes. Clodius néptribunsága pedig azért volt szabálysértő, mert a patríciusi származású politikus úgy lett a *plebs* tagja, hogy örökbe fogadtatta magát Publius Fonteiuszal, aki plebejusi származású és Clodiusnál fiatalabb férfi volt, ez az eljárás pedig számos ponton sértette az örökbefogadás elismert szabályait. Cicero a következő módon érvelt a *collegium pontificale* előtt:

Cicero *De domo sua* 34.; 36.

34. *Quod est, pontifices, ius adoptionis? Nempe ut is adoptet qui neque procreare iam liberos possit, et cum potuerit sit expertus. Quae deinde causa cuique sit adoptionis, quae ratio generum ac dignitatis, quae sacrorum, quaeri a pontificum conlegio solet. Quid est horum in ista adoptione quaesitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor, senatorem. Liberatorumne causa? At procreare potest; habet uxorem, suscipiet ex ea liberos; exheredabit igitur pater filium. ... 36. Dico apud pontifices: nego istam adoptionem*

¹⁷ A *pontifex*-ek által lefolytatott *cognitio*-ra nézve lásd Castello: *Il problema evolutivo della „adrogatio“*, i.m. 138-139. o.

¹⁸ A beszédre vonatkozóan lásd Wilhelm Stroh: *De Domo Sua: Legal Problem and Structure*, in: *Cicero The Advocate* (szerk. J. Powell), Oxford, The Oxford University Press, 2004, 313-370. o.; Clodius örökbefogadására vonatkozóan különösen lásd a 347-350. oldalakat. Clodius örökbefogadásának problematikus mivoltát hangsúlyozza továbbá Lindsay: i.m. 174-181. o., valamint Beltrami: i. m. 37. o.

pontificio iure esse factam: primum quod eae vestrae sunt aetates ut is qui te adoptavit vel fili tibi loco per aetatem esse potuerit, vel eo quo fuit: deinde quod causa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet qui quod natura iam adsequi non potest legitimo et pontificio iure quaerat, et ita adoptet ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuatur: illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne qui dolus adhibeatur: ut haec simulata adoptio fili quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur.

Mi, ó *pontifex*-ek, az örökbefogadásra vonatkozó jog? Kétségkívül az, hogy olyasvalaki fogadhasson örökbe, aki többé már nem képes gyermeket nemzeni, és akinek ez még akkor sem sikerült, amikor gyermeknemzésre megfelelő korban járt. Milyen indokai vannak valakinek az örökbefogadásra? Milyen indokok állnak fenn a családra, a méltóságra vagy a családi kultuszra vonatkozóan? Ezek azok a kérdések, melyeket a *pontifex*-ek kollégiuma fel szokott tenni. Ezen örökbefogadás során e kérdésekből melyeket tettek fel? Egy húsz éves, *minor*-nak minősülő férfi örökbe fogad egy szenátort. Talán gyermekek iránti vágyból? Hiszen képes a gyermeknemzésre, van felesége, akitől gyermekei születtek; a családapa így meg fogja fosztani az örökségtől saját gyermekét. ... A *pontifex*-ek előtt mondom ki: tagadom, hogy ez az örökbefogadás a *pontifex*-ek által megállapított jogszabályoknak megfelelően történt. Elsőként azért, mert életkorotok olyan, hogy az a férfi, aki téged <ti. *Clodius*> örökbe fogadott, életkora alapján a fiad lehetne. Másodszor azért, mert meg szokták kérdezni a szándékolt örökbefogadás okát, azért, hogy az a személy, aki örökbe kíván fogadni, olyan legyen, aki jogszerűen és a *pontifex*-ek által megállapított szabályoknak megfelelően kérelmezve érhesse el azt, amit természetes úton már nem érhet el; továbbá hogy az ilyen személy úgy fogadjon örökbe, hogy ezzel ne sértse a családok méltóságát vagy a családi kultuszt; de mindenekfelett azért, hogy az örökbefogadás során hamis indok, csalás és rosszhiszeműség ne merülhessen fel – tehát hogy a fiúgyermek örökbefogadásának színlelt folyamata a lehető legnagyobb mértékben utánozza a gyermekek természetes úton történő születését.

Mint a fenti Cicero-beszéd tanúsítja, az örökbefogadásra vonatkozóan már a klasszikus kort megelőzően is felmerült az a követelmény, hogy az örökbefogadás lehetőleg természetes mintát kövessen, azaz a születés útján keletkező szülő-gyermek kapcsolatot imitálja; mindazonáltal az örökbefogadó életkorára vonatkozó konkrét rendelkezések csak jóval később, a klasszikus korszakban jelennek meg a római jog szabályai között. Az ismert Ulpianus-szöveghely szerint:

D.1.7.15.2. Ulpianus *libro vicesimo sexto ad Sabinum*

In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit qui adrogat, quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus aut valetudo in causa sit aut alia iusta causa adrogandij, veluti si coniunctam sibi personam velit adoptare.

Az *adrogatio* során a vizsgálat (*cognitio*) annak a tisztázására irányul, hogy az, aki örökbe fogadni kíván, vajon fiatalabb-e hatvan évesnél; mert ha igen, akkor inkább a természetes gyermeknemzéssel kellene próbálkoznia – kivéve, ha betegség, testi gyengeség, vagy más jogos ok indokolja az *adrogatio*-t, mint például az, ha valaki (vér)rokonát kívánja örökbe fogadni.

Az a követelmény, hogy az örökbefogadónak be kell töltenie hatvanadik életévét, vélhetőleg az Augustus-féle házassági törvények meghozatalát követően vert gyökeret a római jogban, hiszen ez a törvény az élettanilag termékeny korban levő római polgárok (20 és 50 év közötti nők, valamint 25 és 60 év közötti férfiak) számára tette lényegében kötelezővé a házasságot.¹⁹

Az idézett forráshelyek megörökítik továbbá, hogy az örökbefogadandónak serdültnek (*vesticeps*-nek, azaz férfitóga viselésére jogosultnak)²⁰ kellett lennie, azaz serdületlen gyermeket eredetileg nem lehetett *adrogatio* útján örökbe fogadni. Ennek indokát Aulus Gellius²¹ abban jelöli meg, hogy helytelen lett volna a gyámok jogkörét oly módon kiterjeszteni, hogy egy gyám döntésével megfoszthasson egy életkorára nézve serdületlen, jogállapotára nézve azonban önjogú személyt *sui iuris* státuszától, és egy idegen *pater familias* hatalmának vesse alá a gyámoltat;²² emellett a serdületlen fiúk nem jelenhettek meg a népgyűlésen sem. A serdületlen fiúgyermekek körén túl önjogú nőt sem lehetett *adrogatio* útján örökbe fogadni, hiszen a nők sem jelenhettek meg a *comitia curiata* előtt. A Kr. u. II. század végén tevékenykedő Gaius már az *adrogatio* útján örökbe fogadható személyek körében beállott bizonyos változásokat örökíti meg:

Gaius *Institutiones* 1.102.

Item impuberem apud populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris

¹⁹ Az örökbefogadás kapcsán, valamint a *lex Iulia de maritandis ordinibus*-ban megjelenő életkori határok közötti összefüggésről lásd Carlo Castello: *Sui principi ispiratori delle norme sull'età dell'adottante e dell'adottato in diritto romano*, in: *Studi in onore di Giuseppe Grosso VI*, Torino, Giappichelli, 1974, 195-206. o.; különösen a 204. oldalt.

²⁰ A *vesticeps* jelentéséről lásd Sebastiano Tafaro: *La pubertà a Roma. Profili giuridici*, Bari, Cacucci, 1991, 40. o.

²¹ *N.A.* 5.19.10. *Neque pupillus autem neque mulier, quae in parentis potestate non est, adrogari possunt: quoniam et cum feminis nulla comitorum communio est et tutoribus in pupillos tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suae commissum alienae ditioni subiciant.* – *Adrogatio* révén nem lehet örökbe fogadni gyámoltat, valamint apai hatalom alatt nem álló nőt: mivelhogy a nők a népgyűléseken nem jelenhetnek meg, továbbá helytelen és az isteni szabályokkal is ellenkező volna az, ha a gyámok olyan széles körű hatalommal rendelkeznének gyámoltjaik felett, hogy a védelmükre bízott szabad személyt egy másik ember hatalma alá adhatnák.

²² Gellius érvelésének helytálló mivoltára nézve lásd Guido Donatuti: *Contributi allo studio dell'adrogatio impuberis*: la restituzione dei beni passati all'arrogatore per effetto dell'arrogazione, *BIDR* 64 (1961), 127-198.o., különösen a 137-141. oldalakat.

Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus permissum est.

Továbbá volt, amikor tilos, volt, amikor megengedett volt serdületlent a nép hozzájárulásával örökbe fogadni; most a legjobb Antoninus császár epistulája alapján, melyet a pontifexekhez írt, ha az örökbefogadásnak jogos indoka látszik, bizonyos feltételek mellett megengedett.²³

Gaius nem részletezi azokat az előfeltételeket, melyek fennállása esetén Antoninus Pius engedélyezte a serdületlen gyermek *adrogatio* útján történő örökbefogadását, ezeket azonban egy *Digesta*-szöveghely elemzése során megismerhetjük. A klasszikus kor nagy jogtudósa, Ulpianus Sabinus-kommentárjából vett szövegrészlet az alábbiak szerint mutatja be a serdületlen gyermek örökbefogadása esetén vizsgálandó szempontokat:

D.1.7.15.2. Ulpianus *libro vicesimo sexto ad Sabinum*

Et primum quidem excutiendum erit, quae facultates pupilli sint et quae eius, qui adoptare eum velit, ut aestimetur ex comparatione earum, an salubris adoptio possit pupillo intellegi: deinde cuius vitae sit is, qui velit pupillum redigere in familiam suam: tertio cuius idem aetatis sit, ut aestimetur, an melius sit de liberis procreandis cogitare eum quam ex aliena familia quemquam redigere in potestatem suam.

Elsőként meg kell győződni arról, hogy milyen vagyoni helyzetben van a gyámolt és milyen vagyoni helyzetben van az, aki őt örökbe kívánja fogadni; mindezt azért, hogy a fentiek összehasonlításával meg lehessen becsülni, vajon az örökbefogadás előnyös-e a gyermek számára. Másodsorban meg kell győződni arról, hogy milyen életmódot folytat az, aki a gyámoltat saját családjába kívánja befogadni. Harmadsorban meg kell győződni arról, hogy <az örökbe fogadni kívánó személy> milyen idős; azért, hogy megítélhető legyen, vajon nem volna-e jobb, ha az illető inkább gyermeknemzésre, és nem arra gondolna, hogy egy másik családból vonjon valakit hatalma alá.

Az Ulpianus által felsorolt szempontok azt tükrözik, hogy a klasszikus római jog már védelmezni próbálta a serdületlen gyermek érdekeit, hiszen egy *pupillus* örökbefogadását megelőzően mindenekelőtt azt kellett vizsgálni, hogy az örökbe fogadni szándékozó személy vajon nem arra törekedett-e, hogy csalárd módon megszerezze a gyermek vagyonát. A gyermeknél kedvezőtlenebb vagyoni helyzetben leledző *adrogator* részére csak akkor engedélyezték az örökbefogadást, ha józan és komoly életet folytatott, illetve ha nem merülhetett fel kétség arra vonatkozóan, hogy őszinte szeretet fűzi az örökbefogadandó gyermekhez.²⁴ Ezen

²³ Brósz Róbert fordítása.

²⁴ D.1.7.17.4. Ulpianus *libro vicesimo sexto ad Sabinum*: *Interdum et ditioem permittetur adoptare pauperiori, si vitae eius sobrietas clara sit vel affectio honesta nec incognita.* – Esetenként megengedik, hogy egy szegény személy magánál gazdagabbat fogadjon örökbe, ha nyilvánvaló életvitelének józansága, vagy ha érzelme tisztességes és köztudott.

túl úgy is védelmezték az örökbefogadandó gyermek vagyoni érdekeit, hogy ha az örökbefogadó az örökbefogadott gyermeket még felserdülése előtt emancipálta, köteles volt visszaszolgáltatni neki azt a vagyont, mely a gyermek örökbefogadása révén szállt az örökbefogadóra. Ha pedig az örökbefogadó az *emancipatio* aktusát nem tudta megfelelő módon indokolni, az *adrogatio* révén örökbe fogadott gyermek – Antoninus Pius rendelkezése alapján – az örökbefogadó személy vagyonának egynegyed részére is igényt tarthatott; ez volt az úgynevezett *quarta divi Pii*.²⁵

Visszatérve az *adrogatio* további lépéseire, Gellius arról tudósít, hogy ha a *pontifex*-ek meggyőződtek arról, hogy az örökbe fogadni kívánó személy megfelel az elvárásoknak, őt egy olyan eskü letételére kötelezték, melynek szövegét a Kr. e. I. században tevékenykedő Quintus Mucius Scaevola dolgozta ki *pontifex maximus*-i minőségében. Az eskü célja az volt, hogy az örökbe fogadni kívánó római *pater familias* az egész római népet biztosítsa szándékának tisztességes mivoltáról, azaz arról, hogy nem az örökbefogadandó másik *pater familias* vagyonának tisztességtelen megszerzésére törekszik.²⁶

Az örökbe fogadni szándékozó, valamint az örökbefogadandó *pater familias* kikérdezését követően a *collegium pontificale* szabadon döntött arról, hogy összehívják-e a *comitia curiata*-t, vagy sem. Ha a *pontifex*-ek az eljárás továbbfolytatása mellett döntöttek, a Gaius által megörökített módon (*Inst.* 1.99.) a *pontifex maximus* ünnepélyes formában megkérdezte a két *pater familias*-t, valamint a *comitia*-n megjelent római polgárokat arról, hogy akarják-e a kérdéses örökbefogadást.²⁷ Az eljárás azzal zárult, hogy a népgyűlés szavazással döntött a *rogatio* ügyében.²⁸ A Kr. e. I. század végére a fegyverforgatásra alkalmas római férfipolgárok immár nem jelentek meg a *comitia curiata*-n, hanem a harminc *curia*-t harminc *lictor* helyettesítette,²⁹ de a szavazást még ekkor is lebonyolították. A szavazás eredményeként egy *lex curiata* született, mely a civiljogban érvényes módon elismerte az örökbefogadást, annak minden joghatásával együtt.

Sem Gaius, sem pedig Gellius nem emlékezik meg az úgynevezett *adrogatio per rescriptum principis*-ről, mely a provinciákban fokozatosan az *adoptio per populum* helyébe lépett; mindezt azért, mert az *adrogatio per rescriptum principis* később, a Kr. u. III. századra jelenhetett meg a római joggyakorlatban. Alapját vélhetőleg az képezte, hogy mivel a népgyűlés előtt zajló örökbefogadási eljárást csakis Róma városában lehetett lebonyolítani, viszont az örökbefogadni szándékozó provinciai lakosok számára az utazás sok esetben komoly nehézséget jelentett, a Róma

²⁵ D. 10.2.2.1. (Ulpianus *libro nono decimo ad edictum*); D.37.6.1.21. (Ulpianus *libro quadragesimo ad edictum*); C.8.47 (48) 2. A kérdéstről lásd Maria Gabriella Zoz: In tema di "quarta divi Pii", in: *Atti del II seminario romanistico Gardesano*, Milano, Giuffrè, 1980, 249-264. o.

²⁶ Az eskü jelentőségéről lásd Castello: Il problema evolutivo della „adrogatio”, i.m. 138. o.

²⁷ A *rogatio* a jogi szaknyelvben különleges jelentéssel bír, hiszen azt az aktust jelöli, amikor a *ius agendi cum populo*-val felruházott *magistratus* az általa beterjesztett törvényjavaslatra vonatkozóan megkérdezi a népgyűlési rendben felsorakozott római polgárok véleményét. A *rogatio* jelentéséről lásd Liebenam szócikkét: *Rogatio*, RE Band 1A, Stuttgart, 1920, 999-1000; továbbá A. Arthur Schiller: *Roman Law: Mechanisms of Development*, The Hague, Mouton, 1978, 236-238. o.

²⁸ Lásd Federico De Martino: *Storia della costituzione romana I.*, Napoli, Jovene, 1958, 126-127. o.

²⁹ Cicero *De lege agr.* 2.31.

városától távol élő polgárok a *princeps*-hez (mint *pontifex maximus*-hoz) folyamodtak azért, hogy adjon felmentést a Róma városában való megjelenés kötelezettsége alól, továbbá engedélyezze, hogy az örökbefogadási eljárásra a provinciában, a kormányzó színe előtt kerülhessen sor.³⁰ E lehetőség megadását igazolja Diocletianus és Maximianus császárok Kr. u. 286-ban kelt konstitúciója, melyet egy bizonyos Timoteusnak címeztek:

C. 8. 47 (48) 2.

Pr. *Impuberem, quem ad vicem naturalis subolis adrogare desideras, si hi, qui sanguinis necessitudine iunguntur, id ei expedire apud praesidem provinciae confirmaverint, filium habebis, ita ut bonorum tuorum quarta pars tam in postremo iudicio tuo, quam si a te emancipatus fuerit, ei praebeatur et super patrimonio eius idoneis fideiussoribus datis servo publico caveatur, ne sub copulandae adoptionis obtentu in facultates eius, quae ei diligenti provisione servandae sunt, inruas.*

Adrogatio útján örökbe kívánsz fogadni egy serdületlent, mintegy természetes gyermekedként. Ha vérrokonai a provincia kormányzójának színe előtt megerősítik, hogy ez az ő érdekét szolgálja, a gyermek fiaddá válik, azzal a feltétellel, hogy vagyond egynegyed részét végrendeletedben rá kell hagynod, vagy *emancipatio*-ja esetén részére ki kell adnod, továbbá egy közhivatalnok előtt megfelelő kezesek állításával biztosítékot kell adnod arra nézve, hogy az örökbefogadás ürügyén nem fogod megkárosítani a gyermek vagyont, melyet körültekintő gondoskodással részére meg kell őrizni.

Diocletianus korától kezdődően az *adrogatio* ezen új formáját a provinciákban gyakorolták,³¹ Rómában pedig továbbra is az *adoptio per populum* eljárását alkalmazták mindaddig, ameddig a *pontifex*-ek testülete létezett. Ezt követően az *adoptio per populum* alkalmazásának helyére Rómában is az *adrogatio per rescriptum principis* lépett.

3. A szűkebb értelemben vett adoptio

A szűkebb értelemben vett *adoptio* lényege az, hogy egy hatalomalatti *filius familias* saját családjá kötelékéből kikerülve egy másik *pater familias* hatalma alá került. Az örökbefogadás ezen módszerének létrejötte szorosan kötődik az *emancipatio* kialakulásához, hiszen a *patria potestas* személyhez tapadó hatalom volt, melyet más családfőre átruházni nem lehetett. A római jognak először ki kellett dolgoznia a *patria potestas* megszüntetésének módszerét, ez pedig

³⁰ E feltételezésre vonatkozóan lásd Castello: Il problema evolutivo della „*adrogatio*”, i.m. 158-159. o.

³¹ A kérdésről lásd Mario Amelotti: *Per l'interpretazione della legislazione privatistica di Diocleziano*, Milano, Giuffrè, 1960, 125-126. o.

vélhetőleg a XII táblás törvényben történt meg először, a „*Si pater ter filium venum duit a patre filius liber esto*” szabály megalkotásával.³²

A XII táblás törvényben lefektetett fenti norma lehetővé tette azt, hogy a *patria potestas*-t – mely a fenti decemvirális rendelkezés meghozatalát megelőzően vélhetőleg csak a családfő vagy a hatalomalatti szabad családtag halálával szűnt meg – immáron a hatalom gyakorlója életében, saját elhatározásával szüntesse meg.

Az archaikus jog formakötöttsége miatt a családfő adoptálása bonyolult és összetett eljárást követelt meg, melynek lépéseit elsősorban Gaius részletező leírásából ismerhetjük meg.³³

Gaius *Institutiones* 1.134.

Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. Et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes et duae intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. Deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, vindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non vindicante a praetore vindicanti filius addicitur, aut non remancipatur patri, sed ab eo vindicat is, qui adoptat, apud quem in tertia mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari. In ceteris vero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur parenti aut non remancipantur. Eadem et in provinciis apud praesidem provinciae solent fieri.

Ezen túl az örökbeadott gyermekek felett is megszűnik az apai hatalom. Egy örökbeadandó fiúgyermek esetében pedig két közbeeső felszabadítás történik ugyanúgy, mint az akkor szokott történni, amikor az apa azért engedi ki potestasa alól a fiát, hogy az önjogúvá váljék. Azután vagy visszamancipálják az apának, és az, aki őt örökbefogadja, az apától vindikálja őt a praetor előtt, azt állítván, hogy az az ő fia, és mivel az apa nem kontravindikál, a praetor odaítéli a vindikálónak a fiút. Vagy nem történik visszamancipálás az apa részére, hanem a harmadszorra

³² A kérdéssel kapcsolatban lásd Reuven Yaron: *Si pater filium ter venum duit*, *TR* 36 (1968), 57-72. o., különösen a 68. oldalt; J.P.V.D. Balsdon: *Dionysius on Romulus: a Political Pamphlet?*, *JRS* 61 (1971), 18-27. o., különösen a24. o.; Alan Watson: *Rome of the XII Tables. Persons and Property*, Princeton, The University Press, 1975, 118-119. o.; Salvatore Tondo: *Leges regiae e paricidas*, Firenze, Olschki, 1973, 18. o.; Feliciano Serrao: *Individuo, famiglia e società nell'epoca decemvirale*, in: *Società e diritto nell'epoca decemvirale, Atti del Convegno di diritto romano, Copanello 3-7 giugno 1984*, Napoli, Jovene, 1988, 85-119. o., különösen a 88. oldalt; Gennaro Franciosi: *Famiglia e persone in Roma antica dall'età arcaica al principato*, Torino, Giappichelli, 1989, 51. o.

³³ Aulus Gellius leírása a Gaius-szöveghelyhez képest sommás jellegű (*N.A.* 5.19.3.): *Adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, vindicantur.* – *Adoptio* révén azokat a személyeket adják örökbe, akiket a felettük hatalmat gyakorló apa három *mancipatio*-t követően *in iure* átenged, továbbá akiket az őket örökbe fogadni szándékozó személy az eljárást lefolytatni jogosult (*magistratus*) előtt magáénak vindikál.

mancipiumba fogadótól az vindikálja a fiút, aki őt örökbe fogadja. Azonban biztos, hogy kényelmesebb az apának visszamancipálni. A többi gyermekek személyét illetően akár hím-, akár nőneműek, elegendő egy *mancipatio*, és aztán vagy visszamancipálják az apának, vagy nem mancipálják vissza. Ugyanez szokott történni a tartományokban a tartomány helytartója előtt.³⁴

Ahogy ez a fenti szöveghely alapján körvonalazódik, az *adoptio* eljárásának első szakaszában meg kellett szüntetni a családgyermek felett fennálló *patria potestas*-t. A *mancipatio*-k sorozatát (családfiú esetén), illetve az egyetlen *mancipatio*-t (leánygyermek illetve távolabbi fokú lemenők esetén) vagy a két – örökbe adni, illetve örökbe fogadni kívánó – *pater familias*, vagy az örökbe adni kívánó családfő és egy bizalmi embere között bonyolították le. A harmadik (illetve a fentiek szerinti első) eladást követően az örökbeadandó családtag kikerült a családfő *patria potestas*-a alól, és az örökbe fogadni szándékozó másik családfő, vagy a bizalmi vevő *mancipium*-ába került. Ezt követően az örökbe fogadni szándékozó családfő, vagy az örökbeadó *pater familias* bizalmi embere újból visszamancipálta az örökbeadandó családgyermeket az örökbeadónak, aki azonban immár *persona in causa mancipii*-ként vásárolta vissza gyermekét. Ez utóbbi személyek joghelyzete igen sajátos volt³⁵, hiszen továbbra is szabadnak és római polgárnak minősültek, viszont egy másik polgár jogilag elismert hatalma alatt állottak, és vagyoni jogi helyzetük a rabszolgákéhoz volt hasonló.

Az örökbefogadási eljárás második szakaszának rendeltetése az volt, hogy az apai hatalom alól felszabadított családgyermek felett az örökbe fogadni szándékozó családfő *patria potestas*-t szerezzen. Ezen célt az ősi civiljog bizonyos perjogi szabályainak formális alkalmazásával érhették el: az örökbe fogadni szándékozó családfő *in iure* azt állította, hogy a vitatott jogállású örökbeadandó gyermek az ő törvényes leszármazottja, és azt kérte a magisztrátustól, hogy gyakoroljon *addictio*-t, azaz állapítsa meg, hogy az örökbeadandó a felperes leszármazottja (*filius*-a, unokája, dédunokája), továbbá rendelje el, hogy az örökbeadandó személyt a felperes részére adják ki. Az alperesi pozíciót betöltő eredeti *pater familias* (illetve bizalmi embere) a fenti perbeli állítás ellen nem tiltakozott, így *contradictio* hiányában az eljáró magisztrátus a felperes állítását fogadta el igaznak, és megállapította, hogy az örökbeadandó gyermek az örökbe fogadni szándékozó *pater familias* hatalma alá tartozó családtag, akit a családfő ezt követően szabadon elvezethetett. A korábban mondottak jegyében mindeme

³⁴ Brósz Róbert fordítása.

³⁵ A *mancipio dati* ezen sajátos helyzetére vonatkozóan lásd M. David – H.L.W. Nelson: *In causa mancipii esse*, *TR* 19 (1951), 439-444. o.; lásd továbbá Vincenzo Arangio-Ruiz recenzióját M. David – H.L.W. Nelson: *Gai Institutionum Commentarii IV* (Leiden, 1954) című művéről, *TR* 23 (1955), 352-358. o., különösen a 357. oldalt; ugyanígy Domenico Nardi: *Nuovi orientamenti in tema di in causa mancipii esse*, in: *Atti dell'Accademia di Scienze morali e politiche di Napoli* 86 (1975), 32-110. o. A rabszolgaságtól különböző állapot kapcsán lásd Serrao: *Individuo, famiglia e società*, i.m. 88. o.; Thomas Wiedemann: *Greek and Roman Slavery*, Baltimore, Routledge, 1981, 15. o. Ellentétesen vélekedik Luigi Amirante: *Famiglia, libertà, città nell'epoca dei decemviri*, in: *Società e diritto nell'epoca decemvirale, Atti del Convegno di diritto romano, Copanello 3-7 giugno 1984*, Napoli, Jovene, 1988, 67-84. o., különösen 76-77. o.

bonyolult eljárásra azért volt szükség, mert a *patria potestas*-t nem lehetett átruházni sem élők közötti, sem pedig halál esetére szóló jogügylettel.³⁶

Az örökbefogadás ezen módja esetén szembetűnő, hogy – ellentétben az *adrogatio*-val, amelynek során az örökbefogadandó maga is aktív szerepet játszott – az eljárás nem kívánta meg az örökbe fogadni kívánt személy aktív közreműködését, hiszen az örökbefogadás érvényes lebonyolításához pusztán jelenlétére volt csak szükség. Mindez felveti azt a további kérdést, hogy a préklasszikus-klasszikus korban a szűkebb értelemben vett *adoptio*-t vajon végre lehetett-e hajtani az örökbefogadandó akarata ellenére, vagy sem?³⁷ A kérdés megválaszolása során mindössze két szöveghelyre támaszkodhatunk, melyek közül az első a Kr. u. II. század második felében tevékenykedő klasszikus jogtudóstól, Iuventius Celsus-tól származik:

D. 1.7.5. Celsus *libro vicesimo octavo digestorum*

In adoptionibus eorum dumtaxat, qui suae potestatis sunt, voluntas exploratur: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque arbitrium spectandum est vel consentiendo vel non contradicendo.

Az örökbefogadás során csupán azon személyek akaratát kell megvizsgálni, akik önjogúak; ha azonban valakit *pater familias*-a ad örökbe, mindkettőjük véleményére tekintettel kell lenni, mely szerint vagy kifejezetten beleegyeznek <az örökbefogadásba>, vagy nem tiltakoznak ellene.

A támpontot kínáló másik forráshely Jusztiánusz Kr. u. 530-ban kiadott egyik rendelete, melyben a császár az örökbefogadás bizonyos szabályainak megváltoztatását rendeli el, a változtatásokat pedig a következő módon indokolja:

C. 8.47 (48). 10. *pr.*

Cum enim tanta fragilitas est adoptionis, ut possit in ipso die et filius fieri et extraneus per emancipationem inveniri, quis patiat iura patris naturalis nexu divino copulata ludibrio defraudari, cum in hoc casu et contradicendi filio ex iure vetere datur licentia et invitatus transire ad aliam familiam non cogitur.

Merthogy az örökbefogadás által létesített kötelék olyannyira törékeny, hogy valaki örökbefogadás révén egyazon napon családfiúvá válhat, majd *emancipatio* útján rögtön a kívülálló helyzetében is találhatja magát <ti. az örökbefogadó pater familias akár ugyanazon a napon emancipálhatja is az éppen örökbefogadott személyt>; és vajon ki tűrheti, hogy egy vér

³⁶ Ellenkező esetben az örökbe adni, valamint az örökbe fogadni szándékozó családfő egy egyszerű *in iure cessio*-val is megvalósíthatta volna a *patria potestas* átruházását. A *patria potestas* átruházást nem tűrő jellegére vonatkozóan lásd Edoardo Volterra: *La nozione dell'adoptio e dell'arrogatio secondo i giuristi romani del II e del III secolo d. C.*, *BIDR* 69 (1966), 109-153. o., különösen a 128. o.; Luigi Capogrossi Colognesi: *La struttura della proprietate la formazione dei „iura praediorum” nell'età repubblicana I.*, Milano, Giuffrè, 1969, 270-273. o.

³⁷ A kérdésre vonatkozóan általában lásd Marco Barbati: *La rilevanza del consensus dell'adottando nell'adrogatio e nell'adoptio*, Roma, Pontificia Universitas Lateranensis, 2000, ezen belül különösen az 55-57. oldalakat.

szerinti apa természet által teremtett jogai ilyen csúfos személyvesztés révén szűnjenek meg? Ilyen esetben ugyanis a régi jog (*ius vetus*) a családfiú számára megadja a tiltakozás lehetőségét, és nem lehet őt arra kényszeríteni, hogy akarata ellenére kerüljön át egy másik családba.

A fenti két szöveghely az örökbefogadandó személy beleegyezésének megítélésére korántsem kínál egyértelmű megoldást. Mivel a kérdéses korszakban *adoptio* révén serdületlen hatalomalatti gyermekeket is örökbe lehetett adni³⁸, akik esetében – és ezen belül különösen az *infantia* korhatárát még el nem érő, 7 év alatti gyermekeknél – a jog által értékelhető akaratnyilvánításról aligha beszélhetünk, elfogadhatónak tűnik az a feltételezés, hogy a klasszikus korban a hatalomalatti személy érvényes örökbefogadásához nem volt szükség az érintett családgyermek konszenzusára. Ezen feltételezést támasztja alá az is, hogy a fenti Celsus-szöveghelyet sokan interpolálnak ítélik, és úgy vélik, hogy az örökbefogadandó személy beleegyezésére vonatkozó részt a kompilátorok iktatták be azért, hogy a klasszikus kori szöveg tartalmát hozzáigazítsák a Jusztiniánusz által a tárgyban bevezetett új szabályokhoz³⁹; a jusztiniánuszi konstitúcióban található utalás pedig túl általános ahhoz, hogy azt egyértelműen a római jog fejlődésének bármely specifikus korszakához kapcsolhassuk.⁴⁰

Bár a fentiek alapján helytállónak tűnik az a megállapítás, hogy a klasszikus kor római joga nem követelte meg az örökbefogadandó hatalomalatti családtag kifejezett beleegyezését az *adoptio* érvényes lebonyolításához, egy szépirodalmi forráshely tanúságtétele alapján feltételezhetjük, hogy a közvéleményt morális szempontból foglalkoztatta a kérdés, miszerint helyes és elfogadható-e, ha egy apa mintegy erőszakkal kényszeríti fiát az örökbeadásra. A hozzávetőlegesen Kr. e. 55 és Kr. u. 39 között élt idősebb Lucius Annaeus Seneca egyik szónoklatgyakorlatának (*Controversiae* 2.1.) témája a következő: *Dives tres filios abdicavit. Petit a paupere unicum filium in adoptionem. Pauper dare vult; nolentem ire abdicat.* (Egy gazdag ember három fiát kitagadta. Egy szegény embertől azt kéri, hogy egyetlen fiát adja neki örökbe. A szegény ember oda akarja adni a fiát, az ez ellen tiltakozó fiút pedig kitagadja.). A hosszú *controversia* elsősorban olyan problémákat jár körbe, mint a korabeli újjgazdagok fennhéjázó pazarlása, illetve az apák és fiúk közötti nézeteltérések és viták.⁴¹

³⁸ D. 1.7.42. Modestinus *libro primo pandectarum*: *Etiam infantem in adoptionem dare possumus.* – Sőt még *infans* korú gyermeket is örökbe adhatunk.

³⁹ E nézőpontot képviseli többek között Giuseppe Longo: *Diritto romano III. Diritto di famiglia*, Roma, 1940, 23. o.; Volterra: *La nozione* i.m. 123-125. o.; Carlo Castello: *Sull'età dell'adottante dell'adottante e dell'adottato in diritto romano*, *Annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Genova* 7 (1968), 293-373. o., különösen a 302. o.; Rabello: *Effetti personali*, i.m. 159. o.; Franciosi: *Famiglia e persone*, i.m. 65. o.; María Dolores Parra Martín: *Problemática en torno a las fuentes en el derecho romano clásico. Referencia especial a Publio Iuvencio Celso-hijo*, *Anales de Derecho de l'Universidad de Murcia* 23 (2005), 225-238. o., különösen a 237. o.

⁴⁰ Lásd Longo: *Diritto di famiglia*, i.m. 53. o.; Volterra: *La nozione*, i.m. 124. o.

⁴¹ Alfredo Casamento: *Sen. Contr. 2,1,10: una narratio del retore Fabiano fra suggestioni letterarie ed echi tragici*, *Pan* 20 (2002), 117-132. o.; uő: *Declamazioni retoriche e tragedie senecane*, Palermo, Flaccio, 2002, különösen a 76-78. oldalak.

4. Az örökbefogadás joghatásai

Az örökbefogadás mindkét formájának legfőbb joghatása az volt, hogy az örökbefogadott személy kivált eredeti családjából, azaz megszűntek az őt eredeti *agnatio*-jához fűző jogi kötelékek, egyúttal azonban új rokoni kapcsolatrendszer tagjává is vált, hiszen belépett az örökbefogadó *pater familias* családtagjainak körébe. Gaius szavait idézve:

Gaius *Institutiones* 2.136.⁴²

Adoptivi filii, quamdiu manent in adoptione, naturalium loco sunt; emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris pertinet inter liberos numerantur.

Az örökbefogadott fiúk, amíg tart az örökbefogadás, a természetes (gyermek) helyzetében vannak. Azok pedig, akiket az örökbefogadó apa emancipált, sem a civiljog szerint, sem pedig a praetori edictumot illetően nem számítanak a gyermekek közé.⁴³

Ahogy ez a fentiekben már említésre került, az *adrogatio* joghatásai kiterjedtek az örökbefogadott önjogú római *pater familias* hatalma alatt álló összes családtagjára, melynek következtében az örökbefogadott személy *manus*-os házasságban élő felesége és törvényes gyermekei – az örökbefogadó családfő menyeként és unokáiként – mindannyian az örökbefogadó *pater familias* hatalma alá kerültek. Ha azonban az örökbefogadott személy hatalomalatti *filius familias* volt, akinek magának is voltak gyermekei, az örökbefogadás joghatásai e gyermekekre (tehát az örökbeadó *pater familias* unokáira) nem terjedtek ki: a *filius familias* az örökbefogadás révén kilépett eredeti családi kötelékrendszeréből, gyermekei azonban továbbra is az eredeti *agnatio* tagjai maradtak. Az *adrogatio* és a szűkebb értelemben vett *adoptio* ezen joghatásai közötti különbséget Modestinus a következő szavakkal foglalja össze:

D. 1.7.40. *pr.* Modestinus *libro primo differentiarum*

Adrogato patre familias liberi, qui in eius erant potestate, nepotes apud adrogatorem efficiuntur simulque cum suo patre in eius reccidunt potestatem. Quod non similiter in adoptionem contingit: nam nepotes ex eo in avi naturalis retinentur potestate.

Ha egy *pater familias*-t *adrogatio* révén fogadnak örökbe, gyermekei – akik addig az ő hatalma alatt álltak – az *adrogator* unokáinak helyzetébe kerülnek, és apjukkal együtt az *adrogator* hatalma alá kerülnek. *Adoptio* esetén mindez nem történik meg, mert a tőle < *ti. az örökbeadott fiútól* > született unokák vér szerinti nagyapjuk hatalma alatt maradnak.

A klasszikus korból származó források egyúttal arról is tanúskodnak, hogy az örökbefogadás igen sokrétű rokoni kapcsolatrendszert keletkeztetett az örökbefogadott személy és új *familia*-ja között, mindez pedig vélhetőleg annak is köszönhető volt, hogy – a korábbiakban már említettek szerint – e korszakban az *agnatio* és a *cognatio* fogalmi köre már nem különült el olyan élesen, mint a

⁴² Ugyanígy *Iust. Inst.* 2.13.4.

⁴³ Brósz Róbert fordítása.

korábbiakban, és az ősi civiljog által mesterségesen keletkeztetett rokoni kötelérendszer mellett egyre nagyobb szerep jutott a vérrokonságnak is.

Az *adrogatio* vagy *adoptio* révén örökbefogadott személy az őt örökbefogadó családfő agnát rokonává vált, egyben agnát rokoni kapcsolat keletkezett az örökbefogadott személy, valamint az őt örökbefogadó *pater familias* hatalma alatt álló családtagok között is – tekintet nélkül arra, hogy ezek a családtagok természetes vagy jogi úton váltak-e az örökbefogadó családfő *familia*-jának részévé. A D. 38.16.2. szöveghelyen Ulpianus a különböző rokonok törvényes öröklési jogát írja le, melynek során megállapítja, hogy egy elhunyt személy után a legközelebbi agnát rokon jogosult örökölni, majd kijelenti a következőket:

D. 38.16.2.3. Ulpianus *libro decimo tertio ad Sabinum*

Parvi autem refert, adgnatus hic nativitate an adoptione sit quaesitus: nam qui adoptatur isdem fit adgnatus, quibus pater ipsius fuit, et legitimam eorum hereditatem habebit vel ipsi eius.

Igen kevésbé számít továbbá, hogy ezt az *agnatus* születés vagy örökbefogadás révén szerezte ebbéli minőségét: valóban, akit örökbe fogadnak, agnát rokonává válik mindazoknak, akik ugyanilyen rokoni kapcsolatban álltak az örökbefogadó *pater familias*-szal, és jogosulttá válik az utánuk való törvényes öröklésre, ahogyan ezek a rokonok is jogosultak lesznek az őtána történő törvényes öröklésre.

A klasszikus kori jogászok gondolkodásmódja szerint azonban az örökbefogadás még a fentiekén túlmenően is imitálta a természetes úton, azaz születés révén keletkezett rokoni kapcsolatokat. Ha a kérdéses agnát rokonokat egyben vérrokoni kötelék is összefűzte, az örökbefogadott személy nem csak agnát, hanem kognát rokonukká is vált; e komplex kapcsolatrendszerrel írja le a következő *Digesta*-szöveghely:

D. 1.7.23. Paulus *libro trigensimo quinto ad edictum*⁴⁴

Qui in adoptionem datur, his quibus adgnascitur et cognatus fit, quibus vero non adgnascitur nec cognatus fit: adoptio enim non ius sanguinis, sed ius adgnationis adfert. Et ideo si filium adoptavero, uxor mea illi matris loco non est, neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata eius fit: item nec mater mea aviae loco illi est, quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non adgnascitur: sed filiae meae is quem adoptavi frater fit, quoniam in familia mea est filia: nuptiis tamen etiam eorum prohibitis.

Az örökbeadott személy egyben *cognat* rokona is lesz azoknak, akiknek *agnat* rokonává válik, akiknek viszont nem lesz *agnat* rokona, azoknak *cognat* rokonává sem válik: mivelhogy az örökbefogadás nem vérrokonságon alapuló jogokat, hanem az *agnatio*-n nyugvó jogokat keletkeztet. Ennek okáért, ha örökbe fogadok egy fiúgyermeket, feleségem e gyermek vonatkozásában

⁴⁴ Ugyanígy D. 38.8.1.4. Ulpianus.

jogilag nem foglalja el az anya helyét, továbbá agnát kötelék sem keletkezik közöttük, emiatt pedig feleségem az örökbe fogadott fiam *cognat* rokonává sem lesz: ugyanígy anyám az örökbe fogadott gyermek vonatkozásában jogilag nem foglalja el a nagymama helyét, mivel az örökbe fogadott nem válik *agnat* rokonává azoknak, akik *familia*-mon kívül állnak. Az általam örökbe fogadott fiú leányomnak fiútestvérévé lesz, mivel leánygyermekem *familia*-mon belül helyezkedik el, emiatt közöttük a házasságkötés tilos.

A jogtudós magyarázatának kiindulási pontját az a megállapítás képezi, hogy az örökbe fogadás elsősorban agnát rokoni kapcsolatot keletkeztet, ez az *agnatio* azonban a vérrokonságon alapuló jogosultságokkal is felruházta az örökbe fogadottat. Az örökbe fogadó *pater familias* férji hatalommal nem járó házasságban élő felesége, valamint anyja nem tartozik a *pater familias* által irányított *familia proprio iure* kötelékébe, emiatt az örökbe fogadott fiúgyermek és ezen női családtagok között nem keletkezik sem *agnatio*, sem pedig *ius consanguinitatis*.

Az örökbe fogadás azonban sajátos, fiktív vérrokoni kapcsolatot hoz létre az örökbe fogadott személy és az örökbe fogadó családfő többi gyermekei között, amelynek következtében az örökbe fogadott személy minden vonatkozásban – és ezen belül különösen öröklési szempontból⁴⁵ – ugyanolyan helyzetben találta magát, mint az örökbe fogadó családfő vér szerinti leszármazottai.

Mivel az örökbe fogadottat az örökbe fogadó *iustus filius*-ának kellett tekinteni, egészen a klasszikus korig az örökbe fogadás révén új családtaggá vált személy az őt örökbe fogadó *pater familias* társadalmi rangját és jogállását nyerte el. Ennek megfelelően, ha egy patríciusi származású személy plebejst fogadott örökbe, az örökbe fogadott patríciusi rangot nyert, és fordítva: ha egy plebejus származású családfő fogadott örökbe patríciusi származású személyt, az örökbe fogadott a *plebs* tagjává vált, és még esetleges *emancipatio*-ja esetén sem szerezte vissza korábbi pozícióját.

A klasszikus korra a fenti megközelítés megváltozott, és a jogtudósok szinte alapelveként mondták ki azt, hogy az örökbe fogadás az örökbe fogadandó személy megbecsülését és társadalmi rangját hátrányos módon nem befolyásolhatja. Paulus megfogalmazása szerint:

D. 1.7.35. Paulus *libro primo responsorum*⁴⁶
*Per adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur. Unde senator
etsi a plebeio adoptatus est, manet senator: similiter manet et*

⁴⁵ Az örökbe fogadásnak az öröklésre gyakorolt joghatásairól többek között lásd Pasquale Voci: *Diritto ereditario romano II*. Milano, Giuffrè, 1963, 645-649. o.; Russo Ruggieri: *La datio in adoptionem*, i.m. 375-378. o.

⁴⁶ Ugyanígy D. 1.9.6.1. Paulus *libro secundo ad legem Iuliam et Papiam*: *A senatore in adoptionem filius datus ei qui inferioris dignitatis est, quasi senatoris filius videtur, quia non amittitur senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis, non magis quam ut consularis desinat esse.* – Ha egy szenátor egy alacsonyabb rangú személy részére adja örökbe a fiát, a fiút mintegy szenátori rangúnak kell tekinteni, mivelhogy a szenátori rang az alacsonyabb rangú személy által történő örökbe fogadás révén nem enyészik el; ugyanúgy, ahogyan ilyen módon a consularis rang sem szűnik meg.

senatoris filius.

Az örökbefogadás révén a társadalmi rang és megbecsültség (*dignitas*) nem csökken, hanem növekedik. Ennek következtében egy szenátor, még ha egy plebejus is fogadta örökbe, szenátor marad; hasonló módon fia is megmarad szenátor fiának.

Annak ellenére, hogy az örökbefogadás minden vonatkozásban *naturam imitatur*, azaz a természetes, vérrokon kapcsolatrendszeret utánozza, a klasszikus kor jogi normái szerint az örökbefogadott személy megőrizte saját társadalmi állását abban az esetben, ha az kedvezőbb volt, mint az őt örökbefogadó családfő pozíciója. Ha viszont valaki örökbefogadás révén került a saját társadalmi állásához képest kedvezőbb helyzetbe – mint ha például egy szenátori rangú személy fogadott örökbe alacsonyabb társadalmi állású személyt –, majd a későbbiekben az örökbefogadó *pater familias* őt emancipálta, az adoptív családi kötelékből való kilépéssel az örökbefogadott elveszítette az örökbefogadás révén megszerzett magasabb társadalmi rangot is.⁴⁷

Az örökbefogadott személy *emancipatio*-ja ezen túl érintette a fentiekben körvonalazott rokon kapcsolatrendszeret is, hiszen megszüntette az örökbefogadás által teremtett agnát rokon köteléket. Az *emancipatio* ezen jogkövetkezményét az öröklési jog (ezen belül pedig a *praetor*-i törvényes öröklés rendje) vonatkozásában Ulpianus a következő módon fogalmazza meg:

D. 38.6.1.6. Ulpianus *libro quadragesimo quarto ad edictum*
Liberos autem accipere debemus quos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos diximus, tam naturales quam adoptivos. Sed adoptivos hactenus admittimus, si fuerint in potestate: ceterum si sui iuris fuerint, ad bonorum possessionem non invitantur, quia adoptionis iura dissoluta sunt emancipatione.

Ezen túl „*liber*”-nek azokat a lemenőket kell tekintenünk, akikről korábban azt mondtuk, hogy megilleti őket a *bonorum possessio contra tabulas*, akár vér szerinti lemenőkről, akár pedig örökbefogadottakról legyen is szó. Az örökbefogadottakat azonban csak akkor engedjük örökölni, ha <a *pater familias* halálának időpontjában> hatalomalattiak voltak: ha önjogúak voltak, nem hívjuk meg őket a *bonorum possessio* révén történő öröklésre, mert az *emancipatio* megszünteti az örökbefogadás révén keletkezett jogosultságokat.

⁴⁷ D. 1.9.6. *pr.* Paulus *libro secundo ad legem Iuliam et Papiam*: *Senatoris filius est et is, quem in adoptionem accepit, quamdiu tamen in familia eius manet: emancipatus vero nomen filii emancipatione amittit.* – Szenátor fiának minősül az is, akit a szenátor örökbefogadott, mindaddig, ameddig <az örökbefogadott> a családban marad: az emancipált ugyanis az *emancipatio* révén elveszíti a családfeji jogállását.

5. Jusztiánusz reformjai

Az örökbefogadás, ezen belül pedig a szűkebb értelemben vett *adoptio* fentiekben körvonalazott, évszázadok alatt kialakult szabályait Jusztiánusz császár változtatásoknak vetette alá. Kr. u. 530-ban az uralkodó – az örökbefogadott személyek jogait védendő – két császári rendelettel (C. 8.47(48).10.; C. 8.47(48).11.) módosította a szűkebb értelemben vett *adoptio*-ra vonatkozó szabályokat, míg az immáron császári *rescriptum*-mal zajló *adrogatio* joghatásait lényegében változatlanul hagyta.⁴⁸

Ennek keretében az uralkodó megszüntette az archaikus eredetű formaságokat; ezt követően az érdekelteknek – azaz az örökbe adni és örökbe fogadni szándékozó *pater familias*-nak, továbbá az örökbeadandó családgyermeknek – az illetékes bíró előtt kellett megjelenüik, ahol a gyermekét örökbe adni szándékozó családfő ilyen értelmű nyilatkozatot tett. Az örökbe fogadni kívánó személytől és az örökbeadandó családgyermektől kifejezett akaratnyilvánítást nem követelt meg a császári rendelet szövege; az örökbefogadás érvényességéhez elegendő volt, ha e két utóbbi érintett a *pater familias* fenti nyilatkozata ellen nem tiltakozott:

C. 8.47(48).11. Imp. Iustinianus A. Iohanni PP.

Veteres circuitus in adoptionibus, quae per tres emancipationes et duas manumissiones in filio aut per unam emancipationem in ceteris liberis fieri solebant, corrigentes sive tollentes censemus licere parenti, qui liberos in potestate sua constitutos in adoptionem dare desiderat, sine vetere observatione emancipationum et manumissionum hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestare, praesente et eo qui adoptatur et non contradicente, nec non eo qui eum adoptat.

Mivel az a szándékunk, hogy módosítsuk, illetve megszüntessük az *adoptio* során alkalmazott, régi formaságokat, amely fiúgyermek esetén három *emancipatio*-t és két *manumissio*-t, a többi leszármazottak esetén pedig egy *emancipatio*-t követeltek meg, úgy rendelkezünk, hogy ha egy apa a hatalmában lévő gyermekeket *adoptio* révén örökbe kívánja adni, akkor szándékát az *emancipatio*-kra és *manumissio*-kra vonatkozó régi szabályok alkalmazása nélkül, az illetékes bíró előtt megjelenve fejezheti ki, ahol akaratnyilatkozatát jegyzőkönyvbe kell venni, továbbá jelen kell lennie az örökbe fogadni szándékozó és az örökbeadandó személynek is, akik nem tiltakoznak az örökbeadás ellen.⁴⁹

⁴⁸ A kérdésről és a császári rendeletek datálásáról lásd Giuseppe Lavaggi: Una riforma ignorata di Giustiniano. *Adrogatio plena e minus plena*, *SDHI* 12 (1946), 45-68. o., különösen a 45. oldalt; Enzo Nardi: Giustiniano e l'adozione, in: *Estudios en homenaje al Profesor J. Iglesias III.*, Madrid, Ediciones UAM, 1988, 1497-1512. o., különösen az 1497. oldalt. A kérdéses jusztiniánuszi reformok etikai-társadalmi hátterére vonatkozóan lásd Biondo Biondi: *Il diritto romano cristiano III.*, Milano, Giuffrè, 1954, 59-60. o.; uő: *Fondamento etico della famiglia in diritto romano*, in: *Scritti giuridici III. Diritto romano. Diritto privato*, Milano, Giuffrè, 1965, 3-7. o.

⁴⁹ Lásd Lavaggi i.m. 49-50. o.; Volterra: *La nozione* i.m. 152-153. o.

Alapvető változást hozott a szűkebb értelemben vett *adoptio*-ra nézve továbbá az is, hogy Jusztiniánusz határozottan védeni kívánta az örökbeadott családgyermek törvényes öröklési jogát, melyet a klasszikus jog szabályai nem védtek teljes körűen. Ha ugyanis az örökbefogadó *pater familias* az örökbefogadottat emancipálta, ezzel egyben megszüntette az új *familia*-ja körében megszerzett törvényes öröklési jogát is, az *adoptivus* pedig eredeti családjában legfeljebb *unde cognati* örökölhetett.

E gyakorlat megváltoztatása érdekében Jusztiniánusz úgy rendelkezett, hogy ha az örökbefogadó az örökbefogadandó rokonsági körén kívül álló idegen személy volt, ebben az esetben az örökbefogadás nem szüntette meg a jogi köteléket az eredeti *pater familias* és az örökbe adott családgyermek között. Az örökbe adott gyermek továbbra is eredeti családfője hatalma alatt maradt, nem került át az örökbefogadó személy családjába, hanem az *adoptio* ezen formája – a császári rendelet szavaival⁵⁰ – *imaginaria quaedam et nova adfectio*-t, fiktív és új, alapvetően érzelmi jellegű köteléket keletkeztetett örökbefogadó és örökbefogadott között. Ezen, későbbi műszóval *adoptio minus plena*-ként ismert örökbefogadási alakzat joghatása lényegileg tehát annyi volt, hogy az örökbefogadott személy törvényes öröklési jogot szerzett az örökbefogadó *pater familias* után (C. 8.47(48).10. *pr.*; *Inst.* 1.11.2.).⁵¹

Mivel az *adoptio minus plena* nem eredményezett *patria potestas*-t az örökbefogadó oldalán, hanem ténylegesen azt a gyakorlati célt szolgálta, hogy egy gyermektelen személy jogi úton gyermeket (és egyben jövendő törvényes örökös) szerezhessen, az örökbefogadás ezen módját Jusztiniánusz megnyitotta a gyermektelen nők számára is⁵² – azonban nem korlátoktól mentesen:

Iustinianus *Institutiones* 1.11.10.

Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

Nők sem fogadhatnak örökbe, mert vér szerinti gyermekeik sincsenek hatalmuk alatt, de a császár kegyelméből – meghalt gyermekeikért való vigasztalásul – adoptálhatnak.⁵³

A nők *adoptio (plena)* útján nem fogadhattak örökbe gyermeket, hiszen természetes gyermekeik felett sem rendelkezhetek apai hatalommal;

⁵⁰ C. 8. 47 (48). 10.1d (1).

⁵¹ A kérdésről lásd Marek Kurilowicz: „*Adoptio plena*” und „*minus plena*”, *Labeo* 25 (1979), 163-182. o.; uő: Die justinianische Adoption, in: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino VII.*, Napoli, Jovene, 1984, 3305-3335. o.

⁵² A kérdésről lásd többek között Enzo Nardi: Poteva la donna nell'impero romano adottare un figlio?, in: *Atti dell'Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna*, 70 (1981-1982), 109-122. o. (= *Scritti minori I.*, Bologna, Forni, 1991, 517-530. o.); Carmela Russo Ruggeri: Ancora sulla donna adottante, *Labeo* 36 (1990), 57-75. o.; uő.: *La datio in adoptionem*, i.m. 256-258. o.; Elena Samà: Sulla capacità di adozione da parte della donna in diritto romano, *Index* 27 (1999), 121-127. o.; Marco Migliorini: *L'adozione tra prassi documentale e legislazione imperiale nel diritto del tardo impero romano*, Milano, Giuffrè, 2001, 237-240. o.; Péter Orsolya Márta: „*Feminae adoptare non possunt*”. A nők által gyakorolt örökbefogadás problémái a római jog és irodalom forrásaiban, *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* 27/1 (2009), 93-110. o.

⁵³ Ifj. Mészöly Gedeon fordítása.

mindazonáltal a császár kegyéből („*ex indulgentia principis*”), mintegy elveszített gyermekeik miatti vigasztalásként élhettek az *adoptio (minus plena)* által biztosított lehetőséggel.

Ha ezzel szemben az örökbefogadás ugyanazon *familia* tagjai között ment végbe, azaz ha az örökbefogadandó az örökbe fogadni kívánó személynek lemenő vérrokona volt, aki felett azonban a kérdéses felmenő nem rendelkezett *patria potestas*-szal, az *adoptio plena*-nak nevezett örökbefogadás továbbra is megőrizte a római jog korábbi fejlődési korszakaiban kialakult joghatását. Jusztiniánusz a következő módon értékeli a vér szerinti és jog által keletkeztetett kötelékek erejét:

C. 8. 47(48). 10. 1.a.

Si vero pater naturalis avo materno filii sui vel, si ipse fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem, in hoc casu, quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptiva iura, maneat stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum: et ad eum solum respiciat filius, cui eum et natura adgregavit et lex per adoptionem adsignavit, et Papiniani sententia in hac specie procedat, et ad eum tantummodo filius adoptivus spes totas extendat et non patris naturalis successionem molestare concedatur ... et is ei solus pater intellegatur, quem lex fecit et natura non dereliquit.

Ha azonban a vér szerinti apa fiát az anyai vagy (saját korábbi *emancipatio*-ja miatt) az apai nagyapa vagy dédapa részére adta örökbe, mivel ebben az esetben a természetes és az örökbefogadáson alapuló jogosultságok egy személyben egyesülnek, úgy rendeljük, hogy az örökbefogadó apa Természetől származó és az örökbefogadás által megerősített jogai szilárdak maradjanak: a fiú pedig csak ezt a személyt tekintse apjának, akivel őt a Természet összekötötte és a jog az örökbefogadás által hatalmába adta; ebben az esetben érvényesüljön Papinianus véleménye, és az örökbefogadott fiú csakis örökbefogadó apjától reméljen *<örökséget>*, vér szerinti apja után pedig ne követelhesen örökjogot... és csak azt a személyt kell *<az örökbefogadott>* apjának tekinteni, akit a jog azzá tett, és a Természet e helyzetétől nem fosztott meg.

Mivel ilyen esetben az örökbefogadott személy az örökbefogadó vér szerinti leszármazottja volt, természetes családi kapcsolatrendszerük lényegében nem változott meg, de az örökbefogadott gyermek örökbefogadó vérrokona után öröklési jogot is kapott. Ha pedig az örökbefogadás *emancipatio* útján még az örökbefogadó személy életében megszűnt, a gyermek visszakerült vér szerinti apjához (C. 8. 47(48). 10. 1.c.) abban az értelemben, hogy vér szerinti apja után újból öröklési jogot nyert. Az *adoptio plena* sajátos jusztiniánuszi intézményében így tovább élt a klasszikus római *adoptio*, bár – mint látható – az örökbefogadás ezen válfajának eredetileg fennálló joghatásai jelentősen szűkültek.

A hatalomalatti személyek *adoptio*-ja, valamint az önjogú személyek *adrogatio*-ja közötti különbségtétel a juszteniánuszi jogban is fennmaradt. Az *adrogatio* immár kizárólag csak *per rescriptum principis*, császári engedéllyel mehetett végbe, de ennek ellenére a régi jogban megismert joghatásokkal járt. Bár a *patria potestas* korábbi, rendkívüli szigora erre a korra gyakorlatilag megszűnt, a hatalomalatti szabad családtagok vagyoni önállósága pedig megerősödött, az *adrogatus* egész családjával együtt még mindig az örökbefogadó apai hatalma alá került, vagyona pedig az örökbefogadó vagyonába olvadt.
